

Przymierza

CO TO JEST PRZYMIERZE

Słowo *przymierze*, hebr. *berit*, jest szczególną umową dwustronnego zobowiązania. Zazwyczaj dotyczy Boga i człowieka, króla i narodu lub dwóch osób, między którymi dochodzi do ugody czyli porozumienia. Czasem może być ono zawarte przez jedną osobę i dotyczyć pozostałej rodziny. Takie przymierze nazywa się testamentem. Z reguły staje się ono prawomocne z chwilą śmierci ustanawiającego. Cała spuścizna Pana i Jego apostołów, zawarta w księgach, została nazwana testamentem. Analogicznie do Nowego Testamentu Biblię Hebrajską nazywamy Starym Testamentem. Jest to szczególny przypadek przeniesienia pojęcia „testament” na Pismo Święte.

CZĘŚCI SKŁADOWE PRZYMIERZA

W „przymierzu” zawsze muszą występować:

- a) podmiot przymierza: dwie strony – Bóg i ludzie, król i naród, dwie umawiające się strony.
- b) przedmiot przymierza – rzeczy lub sprawy, których dotyczy zawierane przymierze.
- c) znak – godło przymierza, czyli warunek jego trwania.
- d) pieczęć przymierza – w Biblii zazwyczaj jest nią ofiara, gdy występuje grzeszna ludzkość i Bóg lub sami ludzie. Wyjątek stanowi przymierze Boga z Adamem, gdzie ofiara nie była potrzebna.
- e) czas trwania przymierza. Przymierze może być zawarte na czas nieokreślony, tj. przymierze wieczne lub na czas określony, ograniczony.
- f) strona mediacyjna, czyli pośrednik przymierza. Jest on potrzebny, gdy strony są zwaśnione i zachodzi konieczność ich pogodzenia.
- g) czasem potrzebne są dodatkowe środki gwarancyjne, jak np. przysięga jednej lub obu stron.
- h) podstawa zawarcia przymierza – może być umowa wstępna, porozumienie dokonane przez mediatora lub w inny sposób – jakieś plany czy zamierzenia.
- i) aneksy – dodatkowe, szczegółowe załączniki, zmieniające czas trwania lub pewne warunki przymierza.

Przymierze może mieć strukturę drzewiastą, tj. poza głównym przymierzem mogą być zawierane przymierza szczegółowe, dotyczące tylko niektórych zagadnień lub szczegółów.

PRZYMIERZE BOGA Z ADAMEM

Chociaż Biblia bezpośrednio nie zawiera słowa „*berit*” w umowie Boga z Adamem, lecz wiele wskazuje, że takie przymierze zostało zawarte. Musimy pamiętać, że pomiędzy doskonałym Bogiem a prawym

człowiekiem nie było niedomówień i żadnego pośrednika. Czasem jest ono nazwane „przymierzem ziemi”.

1 Mojż. 1:28 i 2:15-17 wskazują na pewne warunki Adamowej szczęśliwości w Raju. „Czynienie ziemi poddaną” – to nie tylko zapowiedź zagospodarowania, lecz warunek posłuszeństwa. Ziemia miała być dotąd poddaną, dokąd człowiek miał być poddany Bogu. Warunkiem długowieczności człowieka było nie wyciągnięcie ręki po zakazany owoc. Prorok Ozeasz (Oze. 6:7) – w przekładzie ks. Wujka mówi tak: „*Ale oni jako Adam przestąpili przymierze, tam wykroczyli przeciwko mnie*”. Biblia Gdańska słowo „Adam” przekłada na „ludzkie” i cały wiersz oddaje: „*Ale oni przestąpili przymierze moje jako ludzkie, a temci wystąpili przeciwko mnie*”.

Nowsze przekłady odnoszą słowo „Adam” do miejscowości o tej samej nazwie.

Psalmista obrazowo mówi o przymierzu ziemi i chociaż wspomina Dawida, znaczenie jego jest szersze, sięga bowiem Adama. Psalm 89:4,5,39-41: „*Zawarłem przymierze z wybranym swoim, przysięgałem Dawidowi, słudze swemu: Na wieki utwierdzą potomstwo twoje i tron twój zbudują po wszystkie pokolenia. Lecz oto ty odrzuciłeś i wzgardziłeś nim, rozgniewałeś się na pomazańca swego, zerwałeś przymierze ze sługą swym, zdeptałeś na ziemi koronę jego, obróciłeś w gruzy warownię jego*” (NP). Prorok Izajasz (Izaj. 24:1-6) mówi o tej samej sprawie: „*Oto Pan spustoszy ziemię i zniszczy ją, sprawi zamieszanie na jej powierzchni i rozproszy jej mieszkańców. Ten sam los, co lud spotka i kapłana, sługę i jego pana, służącą i jej panią, kupującego i sprzedającego, pożyczającego i biorącego pożyczką, lichwiarza i jego dłużnika. Doszczętnie spustoszona i złupiona będzie ziemia, gdyż Pan wypowiedział to słowo. Więdnie i obumiera ziemia, marnieje, obumiera świat, marnieją dostojnicy ludu ziemi. Ziemia jest splugawiona pod swoimi mieszkańcami, gdyż przestąpili prawa, wykroczyli przeciwko przykazaniom, zerwali odwieczne przymierze. Dlatego klątwa pożera ziemię i jej mieszkańcy muszą odpokutować swoje winy; dlatego przerzedzają się mieszkańcy ziemi i niewielu ludzi pozostaje*” (NP). Przymierze odwieczne zawarte z Adamem obowiązuje całe jego potomstwo, a prawa dane do serca Adamowego są prawami całej ludzkości. Odpowiedzialność za wypełnianie prawa spada na wszystkich.

Mamy zatem:

- podmiot przymierza – Bóg i Adam wraz z całą ziemią;
- przedmiot przymierza – życie wieczne ludzkości;

- znaki przymierza – prawo w sercu Adama i jego posłuszeństwo temu prawu;
- czas trwania – wiecznie – czas bliżej nie określony;
- warunek – nie sięgnięcie po zakazany owoc.

W Adamie reprezentowana była cała ludzkość, zatem przymierze to nazywane jest czasem „ludzkim przymierzem”.

Jedność między Adamem a jego Bogiem pokazana jest w jedności kościoła z jego budowniczym (Jan 17:21-23; Mat. 5:16).

PRZYMIERZE MIĘDZY BOGIEM A NOEM I LUDZKOŚCIĄ

1 Mojż. 9 1-17 opisuje przymierze, jakie Bóg zawarł z Noem i ludzkością. Od wersetu 9 czytamy: *„Oto Ja, Ja ustanawiam przymierze moje z wami i z potomstwem waszym po was, i z wszelkimi istotami żyjącymi, które są z wami, z ptactwem, z bydłem i z wszystkimi dzikimi zwierzętami, które są z wami, z tymi wszystkimi, które wyszły z arki wraz z wszystkimi zwierzętami ziemi. I ustanawiam przymierze moje z wami, że już nigdy nie zostanie wytępione żadne ciało wodami potopu i że już nigdy nie będzie potopu, który by zniszczył ziemię. Potem rzekł Bóg: To będzie znakiem przymierza, które Ja ustanawiam między mną a między wami i między każdą istotą żyjącą, która jest z wami, po wieczne czasy; Łuk mój kładę na obłoku, aby był znakiem przymierza między mną a ziemią”* (do w. 13)”. Izaj. 54:9: *„Bo tak jest u mnie, jak w czasach Noego: jak przysiągłem, że wody z czasów Noego nie zaleją ziemi”*. (NP).

Mamy zatem:

- dwie strony – Bóg i Noe wraz z ziemią,
- przedmiot przymierza – Bóg nie ukarze ziemi po topem,
- znak – tęcza,
- pieczęć – ofiara Noego (1 Mojż. 8:20),
- gwarancje – przysięga (Izaj. 54:9);
- czas trwania – wiecznie – (1 Mojż. 9:16);
- dodatkowe warunki – zezwolenie na jedzenie mięsa zwierząt, zakaz wylewania krwi ludzkiej, zakaz jedzenia żywej krwi zwierząt, odpowiedzialność zbiorowa (prawo zemsty).

PRZYMIERZE ABRAHAMY

Przymierze Abrahamy, ze względu na swoją ważność, zawierane było przez około pół wieku. Poprzedzone zostało warunkami wstępnymi i próbami. Miało ono na celu zbawienie całej ludzkości. Do tego przymierza dołączona została obszerna obietnica, zaś ono samo rozszerzone zostało dwoma przymierzami szczegółowymi – zakonu i Nowym.

Przymierze Abrahamy (bez obu szczegółowych) dotyczyło samych podstaw zbawienia, to jest Zbawiciela i jego Kościoła jako jednego nasienia obietnicy. Sposób realizacji błogosławieństw dla cielesnych potomków Abrahamy został zawarty w przymierzu zakonu, zaś błogosławieństwa dla całej ludzkości zawarte są w Nowym Przymierzu. Dlatego szczegółowe przymierza omówimy osobno

Pierwszym warunkiem wstępnym dla Abrahamy, gdy jeszcze mieszkał w Ur, było wyjście z Mezopotamii. Dzieje Ap 7:2-4 – Szczepan męczennik mówi tak: *„Mężowie bracia i ojcowie, słuchajcie! Bóg chwały ukazał się ojcu naszemu Abrahamowi, gdy był w Mezopotamii, zanim zamieszkał w Haranie, i rzekł do mego. Opuść ziemię swoją i rodzinę swoją, i idź do ziemi, którą ci wskażę. Wtedy wyszedł z ziemi chaldejskiej i zamieszkał w Haranie. A stamtąd, gdy umarł jego ojciec, przesiedlił go do tej ziemi, w której wy teraz mieszkacie”*. Pierwszym etapem wędrówki Abrahamy był Haran. Wówczas Abraham nie był jeszcze samodzielny, gdyż żył jego ojciec W Haranie zmarł Tarę i już jako „głowa” rodu mógł realizować owe wstępne warunki przymierza. Jest w tym szczególna mądrość Boża: człowiek, który ma się stać „ojcem wierzących” musi być tak doświadczony, by w jego sercu wyrosło wysokie pojęcie sprawiedliwości, które umożliwia zbawienie jednego człowieka przez krew drugiego (modlitwa za Lota będącego w Sodomie!).

Zauważmy, że opis Mojżeszowy nie jest jasny do końca. Z wiersza 1 Mojż. 12:1 nie wynika, by ten rozkaz Boży był dany Abrahamowi w Ur. Dopiero św. Szczepan nam to dokładnie wyjaśnia. Gdy Abraham ma osiemdziesiąt pięć lat, umiera mu ojciec i wówczas Abraham wybiera się w drogę do Kanaanu. Cały czas towarzyszy mu obietnica zawarcia przymierza i błogosławienia. Jeszcze wiele musi doświadczyć Abraham, zanim Bóg powie „zawieram przymierze” Św. Szczepan przymierze to nazywa „przymierzem obrożki” (Dzieje Ap. 7:8).

Są dwa obszernie sprawozdania dotyczące zawarcia przymierza: 1 Mojż 15: 1-21 i 17:1-27. W 1 Mojż 15:18 czytamy: *„W dniu tym zawarł Pan przymierze z Abramem, mówiąc: Potomstwu twemu daję tę ziemię, od rzeki egipskiej aż do wielkiej rzeki Eufrat. „Okolicznością zawarcia przymierza było złożenie przez Abrahamy ofiary. Dotyczyło ono przede wszystkim potomków Abrahamy i ich ziemi. Ale św. Paweł mówi, że potomkowie Abrahamy nie weszli do odpocznienia za czasów Jozuego, Hebr. 3-11, 4-5,8. Toteż wypełnienie tej obietnicy danej Żydom nastąpi pod Nowym Przymierzem.*

Drugi opis zawarcia przymierza związany jest z obrożką. 1 Mojż. 17- 10-11 mówi- *„A to jest przymierze moje, przymierze między mną a wami i potomstwem twoim po tobie, którego macie dochować*

obrzezany zostanie u was każdy mężczyzna. Obrzeźcie mianowicie ciało napletka waszego i będzie to znakiem przymierza między mną a wami (24). A miał Abraham dziewięćdziesiąt dziewięć lat, gdy obrzezano jego napletki (26). Tego samego dnia zostali obrzezani Abraham i jego syn Ismael” Zauważmy przeto, że będący figurą cielesnego Izraela Ismael (Gal. 4 22-24) został obrzezany razem z ojcem.

Na zaprzysiężenie przymierza musiał znów Abraham czekać. Po doświadczeniu Abrahama przy ofiarowaniu Izaaka Bóg powiedział: „Przysiągłem na siebie samego, mówi Pan: Ponieważ to uczyniłeś i nie wzbraniałeś się ofiarować mi jedynego syna swego, będę ci błogosławił obficie i rozmnożę tak licznie potomstwo twoje jak gwiazdy na niebie i jak piasek na brzegu morza, a potomkowie twoi zdobędą grody nieprzyjaciół swoich, i w potomstwie twoim błogosławione będą wszystkie narody ziemi za to, że usłuchałeś głosu mego –1 Mojż. 22-16-18.

Mamy zatem:

- dwie strony – Bóg i Abraham ze swoim potomkiem (Gal. 3: 16),
- przedmiot przymierza – określony obietnicą, ta zaś obejmowała dwa wielkie nasienia (gwiazdy i piasek) Chrystusa,
- znak – obrzezka;
- nie miała pośrednika – Abraham był przyjacielem Boga, był usprawiedliwiony (1 Mojż. 15:6; Jak. 2:23);
- ofiara (podwójna – ze zwierząt i Izaaka!);
- gwarancją była przysięga. Por. Hebr. 6:17. Duchowym nasieniem obietnicy był Chrystus Pan

wraz z kościołem jako swoim ciałem (Gal. 3:16 i 29). Są to bezpośredni dziedzice obietnicy. Ziemskie nasienie, cielesny Izrael, w czasach historycznych otrzymał pod Przymierzem Zakonu swe dziedzictwo figuralne, zaś cały rodzaj ludzki (w tym i Izrael w przyszłości), otrzyma błogosławieństwa pod Nowym Przymierzem. Przymierze Abrahama zwane jest też „przymierzem Sary”, jak to wynika z obrazu i rozważań Ap. Pawła (Gal. 4:22-31).

PRZYMIERZE ZAKONU

Po doświadczeniach narodu żydowskiego w Egipcie Bóg postanowił „ująć za rękę” synów Izraela i wyprowadzić ich z niewoli do Ziemi Obiecanej. Na Pustyni Synajskiej zawiera z nimi przymierze, do którego dołączonych zostało wiele przykazań. Do najważniejszych z nich należy 10 zapisanych na dwóch tablicach Mojżeszowych. Stąd zwie się „Przymierzem Zakonu”.

Terminologia biblijna często nazwę „przymierze zakonu” skraca do słowa „zakon”, o czym musimy pamiętać przy czytaniu Biblii.

Opis zawarcia przymierza zamieszcza 2 Mojż. 24:1-8, gdzie od w. 4 czytamy: „Wtedy Mojżesz spisał wszystkie słowa Pana, a wstawszy wcześniej rano, zbudował ołtarz u stóp góry i postawił dwanaście pomników dla dwunastu plemion izraelskich. Poleciał też młodzieńcom z synów izraelskich złożyć ofiarę całopalenia, a ci zarznieśli cielce na rzeźną ofiarę pojednania dla Pana. Potem wziął Mojżesz połowę krwi i wlał do czaszy, a drugą połowę krwi wylał na ołtarz. Następnie wziął Księgę Przymierza i głośno przeczytał ludowi, ten zaś rzekł: Wszystko, co powiedział Pan, uczynimy i będziemy posłuszni. Wziął też Mojżesz krew i pokropił lud, mówiąc: Oto krew przymierza, które Pan zawarł z wami na podstawie wszystkich tych słów”.

Z powyższego opisu (na innych miejscach uzupełnianego) wyłaniają się:

- strony przymierza – Bóg i naród izraelski;
- pośrednik, Mojżesz (Gal. 3:19,20; Hebr. 8:5,6);
- znak – sabat (2 Mojż. 31:13; 2 Kron. 36:21);
- pieczęć – ofiary pojednania;
- prawo (podstawa) – 10 przykazań i w ogóle prawa nadane przez Mojżesza;
- przedmiot przymierza – życie wieczne lub przekleństwo w przypadku niewypełnienia warunków przymierza (5 Mojż. 4:1; 3 Mojż. 18:5; Gal. 3:12 oraz 5 Mojż. 27:26 i Gal. 3:10).

Wstępnym przygotowaniem do przymierza był chrzest w Morzu Czerwonym (1 Kor. 10:1-3) oraz obietnica dana Abrahamowi (5 Mojż. 9:4-6).

Przymierze to miało być wiecznym, jak to mówi obrazowo Dawid (2 Sam. 23:5; por. też 1 Kron. 16:17). Naród izraelski zerwał jednak przymierze z Bogiem. Zostanie zawarte z nimi Nowe Przymierze (Jer. 31:31-34; Rzym. 11:26-28,32). Przez przymierze Zakonu Izrael stał się własnością Boga (5 Mojż. 26:18; Izaj. 43:3-4). Z wiersza 3 tego proroctwa wynika, że krew pierworodnych Egiptu była okupem za Izraela i (pośrednio) podstawą zawarcia przymierza zakonu.

Stosunek przymierza zakonu do przymierza Abrahamowego określa Ap. Paweł, gdy mówi, że zakon był dodatkiem (Gal. 3:19). Tak jak „napierśnik sądu” był dodatkiem do przedniej strony efodu, tak zakon był dodatkiem do przymierza Abrahamowego (pokazanego w tej części efodu). Dziesięcioro przykazań jest integralnie związane z Przymierzem Zakonu. (Por. Gal. 3:17-21).

NOWE PRZYMIERZE

Jer. 31:31,33: „Oto idą dni – mówi Pan – że zawrę z domem izraelskim i z domem judzkim nowe przymierze. Lecz takie przymierze zawrę z domem izraelskim po tych dniach, mówi Pan: Złożę mój zakon w ich wnętrzu i wypiszę go na ich sercu. Ja będę ich Bo-

giem, a oni będą moim ludem”. To piękne przymierze musi mieć pewne przygotowania. Przede wszystkim pośrednik jest lepszy (Hebr. 8:6), tj. taki, który złożysz w ofierze swe życie, może orędownić za swym (przez siebie kupionym) ludem. Służba pośrednika nie koliduje z orędownictwem. Zdaje się, że taką myśl podaje Daniel, gdy mówi o czasie, w którym „roztropni jaśnieć będą jak jasność na sklepieniu niebieskim”, wówczas „synowie ludu” Danielowego będą w wielkim ucisku (Dan. 12:3,1). Michał Anioł (nasz Pan), będzie za nimi orędownić.

Ofiara Chrystusa Pana złożona Sprawiedliwości Bożej jako okup, będzie służyć ludziom.

Drugim warunkiem przymierza będzie zamiana serc kamiennych na mięsiste. Stanie się to za sprawą długich doświadczeń i cierpienia.

Główną podstawą nowego przymierza jest ofiara Jezusa Chrystusa, Sam Pan mówi (Mat. 26:26-28): „A gdy oni jedli, wziął Jezus chleb i pobłogosławił, łamał i dawał uczniom, i rzekł: Bierzcie, jedzcie, to jest ciało moje. Potem wziął kielich i podziękował, dał im mówiąc: Pijcie z niego wszyscy; albowiem to jest krew moja nowego przymierza, która się za wielu wylewa na odpuszczenie grzechów”. Kupiwszy ziemię ze wszystkimi jej mieszkańcami, Pan Jezus stał się pośrednikiem Nowego Przymierza. Ale nie tylko On sam. W planie Bożym przewidziano, że ten mocarz wiary miał obietnicę dzielenia się swą radością z innymi mocarzami (Izaj. 53:12). Apostoł Paweł wyjaśnia nam, że nasz udział w dziedzictwie Abrahamowym jest na zasadzie udziału w jego ciele (por. Gal. 3:26-29). W ten sposób mamy udział w pośredniku, sami nie mając pośrednika. Korzystamy z okupu na zasadzie przypisanej sprawiedliwości Chrystusowej, by pojednać się z Bogiem, po czym następuje chrzest w śmierć Jezusa (Rzym. 5:1; 6:3-5; 12:1-2; Gal. 3:27-29).

Możemy zatem powiedzieć, że w chwili naszego usprawiedliwienia do przyjaźni z Bogiem, Jezus był naszym pośrednikiem, ale od chrztu stał się orędownikiem, 1 Jana 2:1. Podobną myśl podaje Ap. Paweł w Liście do Hebr. 12:24, kiedy mówi, żeśmy podeszli do pośrednika, a nie „przez”.

Zauważmy, że Nowe Przymierze w pierwszej kolejności dotyczy Żydów, a później narody świata będą pielgrzymować do Jeruzalem, by znaleźć się pod tym przymierzem (Zach. 8:20-23). Dlatego też Biblia mówi raz o narodzie izraelskim, drugi – o wszystkich narodach. Rozproszenie królestwa północnego, izraelskiego przez Asyryjczyków i ich znaczna asymilacja może nam być figurą na wszystkie narody, podczas gdy państwo południowe, Juda, na potomków synów Jakubowych.

Nowe Przymierze jest realizowane w ramach Przymierza Abrahamowego, które mówi o potomku

Abrahama, Jezusie Chrystusie i o błogosławieniu wszystkich rodzajów ziemi. Obietnica dana Abrahamowi przewidywała szczególne „nasienie” i dopiero w nim powszechne błogosławienie narodów. Zatem swoje podstawy Nowe Przymierze ma już w przymierzu prawnym, Abrahamowym.

Mamy więc:

- podmiot przymierza – Bóg i ludzkość;
- przedmiot – życie wieczne na warunkach posłuszeństwa;
- pośrednik – Jezus Chrystus wraz z uwielbionym Kościołem;
- ofiara – krew Nowego Przymierza (Jezusa) wraz z ofiarą kościoła;
- prawo – napisane na sercach ludzkich.

Dodatkowymi warunkami ze strony Boga będą doskonałe warunki na ziemi (Izaj. 65:17-25, r. 35). Książętami będą prorocy (Psalm 45:17). Ludzie będą musieli wykazać się posłuszeństwem wobec Boga i Chrystusa.

Nowe Przymierze będzie przymierzem wiecznym. Doświadczona ludzkość powróci do jedności ze swym Bogiem.

Zwróćmy jeszcze uwagę na słowa Apostoła (Rzym. 2:9-10): „Tak, utrapienie i ucisk spadnie na duszę każdego człowieka, który popełnia zło, najprzód Żyda, potem i Greka, a chwała i cześć, i pokój każdemu, który dobrze czyni, najpierw Żydowi, a potem i Grekowi. Albowiem u Boga nie ma względu na osobę”. I jeszcze Rzym. 11:23,25: „Ale i oni (Żydzi), jeżeli nie będą trwali w niewierze, zostaną wszczepieni, gdyż Bóg ma moc wszczepić ich ponownie.... Zatwardziałość przyszła na część Izraela aż do czasu, gdy poganie w pełni wejdą...(do Kościoła)”.

Ponadto Apostoł mówi (Rzym. 11:11-12 i 15): „Wszak wskutek ich upadku zbawienie doszło do pogan, aby w nich wzbudzić zawiść. Bo jeśli ich upadek stał się bogactwem świata, a ich porażka bogactwem pogan, to o ileż bardziej ich pełnia? Jeśli bowiem odrzucenie ich jest pojednanie świata, to czym będzie przyjęcie ich (pod Nowym Przymierzem), jeśli nie powstaniem do życia z martwych?”. Wersety te nie pozostawiają miejsca na inne klasy, poza Kościołem i przywróconymi synami Jakuba. Pełnia Kościoła zwolni okup, który zostanie zastosowany za naród izraelski („najpierw Żyd”) oraz za cały świat.

Zakończenie uzdrawiania świata i wejście ludzkości w jedność z Bogiem, poprzedzone będzie szczególną próbą, podobną do tej, jaką przeszedł Adam. Objawiciel pisze: „A gdy się dopełni tysiąc lat, wypuszczony zostanie szatan z więzienia swego i wyjdzie, by zwieść narody, które są na czterech krańcach ziemi, Goga i Mago-ga, i zgromadzić je do boju; a liczba ich jak piasek mors-

ki. I ruszyli na ziemię jak długa i szeroka, i otoczyli obóz świętych i miasto umiłowane. I spadł z nieba ogień i pochłonął ich” – Obj. 20:7-9. Naprawiona przez Pomazańca ludzkość oddana zostanie w ręce Boga. Podobnie jak Adama, Bóg podda ludzkość próbie: zezwoli szatanowi (na krótki czas – w. 3) działać. Diabeł zwiedzie wielu, a nawet wyruszy na Jerozolimę, na obóz

proroków. Ogień z nieba (druga śmierć) zniszczy na zawsze przeciwników, a pojednana i wierna Bogu ludzkość będzie królem ziemi.

Bolesław Wyłuda
R-
„Straż”